

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TAYANCH VA
IJTIMOIY KOMPETENSIYALARNING QIYOSIY-PEDAGOGIK
TAVSIFI.**

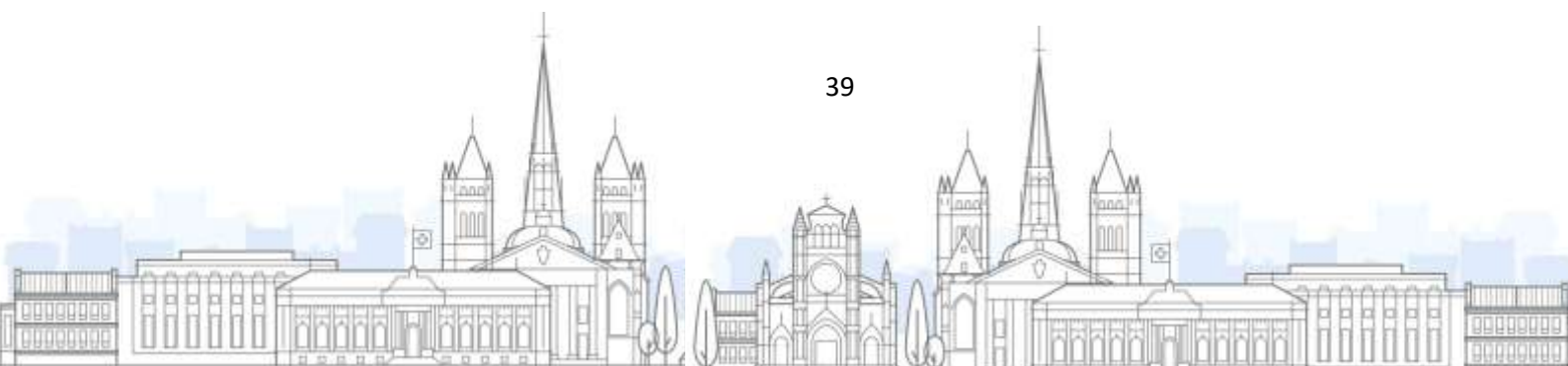
Nasimova Nasiba Qurbon qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbuni maqolada Maktabgacha yoshdagi bolalarda tayanch va ijtimoiy kompetensiyalarning qiyosiy-pedagogik tavsifi turli xil qarashlar bilan ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *kompetensiya, ijtimoiy kompetentlik, maktabgacha davr, tayanch kompetensiya, qiyosiy tahlil.*

“Ijtimoiylashuv” tushunchasi ilk bor amerikalik psixolog va sotsiologlar A. Park, D. Dollard, J. Koulman, V. Uolter va boshqalarning asarlarida ta’riflangan. T. Parsons va R. Merton esa ijtimoiylashuvni shaxsning ijtimoiy tizimga moslashuvi yoki adaptatsiyasi orqali to’liq integratsiyalashuv jarayoni deb tushunadi. Shunday qilib, bu yerda adaptatsiya va ijtimoiylashuv tushunchalari o’zaro chambarchas bog’liq ekani ayon bo’ladi. Adaptatsiya atamasi biologiya fanidan olingan bo’lib, mazmuni biroz o’zgartirilgan. U insonning ijtimoiy muhit sharoitlariga moslashishini anglatadigan bo’ldi. Bunda ijtimoiylashuv natijasi deganda, shaxsning o’zi a’zo bo’lgan turli ijtimoiy-tipik vaziyatlarga, mikro va makroguruhlariga turlicha darajada moslashgani tushuniladi. Sotsiologlar ko’proq normativ adaptatsiya, deviatsiya va patologik adaptatsiya haqida so’z yuritishsa, psixologlar maqsadli konformizm (A. Maslou), o’zaro bag’rikenglik va akkomodatsiya (Y. Shchepanskiy), assimilyatsiya (J. Piaje) haqida gapirishadi. Ammo har ikkala holatda ham gap ijtimoiy moslashuvning turli darajalari xususida bormoqda. Gumanistik psixologiya (A. Olport, A. Maslou, K. Rojers va boshqalar) doirasida ijtimoiylashuv biroz boshqacha, ya’ni shaxsning o’zini o’zi aktuallashtirish va namoyon etish, «Men-konsepsiyasi»ning noyob tuzilishini buzuvchi ijtimoiy muhitning salbiy ta’sirlarini yengib o’tish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Bu yerda endi gap adaptatsiya haqida emas, balki shaxs va jamiyat o’rtasidagi qarama-qarshilik natijasi sifatida yuzaga keladigan dezadaptatsiya muammosi tahlil qilinadi. Uni bartaraf etishning turli yondashuvlarini ishlab chiqishga ham katta e’tibor qaratiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tayanch va ijtimoiy kompetensiyalarning qiyosiy-pedagogik tavsifi

Mezoni	Tayanch kompetensiya	Ijtimoiy kompetensiya
Qamrovi	Keng tushuncha, bir nechta kompetensiyani o'z ichiga oladi	Nisbatan torroq, ijtimoiy munosabatlarga qaratilgan
Mazmuni	Bilish, muloqot, ijodkorlik, mustaqillik, axborot bilan ishlash, ijtimoiy moslashuv	Muloqot, hamkorlik, ijtimoiy xulq, axloqiy me'yorlar, jamoada o'zini tutish
Vazifasi	Shaxsni umumiy hayotiy va ta'limiy faoliyatga tayyorlash	Shaxsni jamiyatda samarali munosabatga kirishishga tayyorlash
Maktabgacha ta'limdagi namoyoni	Bola o'ynaydi, fikrlaydi, so'zlaydi, ijod qiladi, mustaqil harakat qiladi	Bola tengdoshlari bilan kelishadi, navbat kutadi, yordam so'raydi, hamkorlik qiladi
O'zaro bog'liqligi	Ijtimoiy kompetensiyani ham o'z ichiga oladi	Tayanch kompetensiyaning muhim tarkibiy qismidir

Falsafa, sotsiologiya va ijtimoiy psixologiyada inson sotsializatsiyasi muammosi nazariy jihatlarining jadal ishlab chiqilishi mamlakatimiz pedagog olimlarining (L.S. Vigotskiy, V.V. Davidov, D.B. Elkonin, A.N. Leontev, S.L. Rubinshteyn, A.V. Zaporjets, N.F. Basov, V.G. Bocharova, L.B. Boyarskaya, B.Z. Vulfov, R.G. Gurova, Z.A. Malkovskaya, L.I. Novikova, V.Ya. Pilipovskiy, M.I. Rojkov, T.F. Yarkina va boshqalar) ushbu sohadagi tadqiqotlarga faol murojaat etishlariga turtki bo'ldi.

Ijtimoiylashuv – bu butun umr davom etadigan uzluksiz jarayondir. U ma'lum vazifalarni hal etishga ixtisoslashgan bosqichlarga bo'linadi; agar bu vazifalar bajarilmasa, keyingi bosqich boshlanmasligi, o'zgarishi yoki sekinlashishi mumkin. Bu o'rinda insonning ijtimoiy kompetentligini rivojlanish bosqichlari va darajasi haqida gapirish mumkin. Zero, bu kompetentlik eng muhimlaridan biri bo'lib, ko'p jihatdan inson muvaffaqiyatini hamda uning ta'limiy va kasbiy salohiyatini ro'yobga chiqarish imkoniyatini belgilab beradi.

Tayanch kompetensiya shaxsiy yetuklikning muhim mezonlaridan biri sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Bunda shaxsning emotsional kechinmalari, tafakkuri va xatti-harakatlari o'rtasida ichki uyg'unlikning mavjudligi, turli hayotiy vaziyatlarni ijtimoiy institutlar hamda muassasalar faoliyati nuqtai nazaridan tahlil qila olishi, shuningdek, mazkur bilimlarni o'z xulq-atvorini boshqarish tizimiga tatbiq eta bilishi nazarda tutiladi.

Ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishda tayanch kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri bo'lishi lozim.

Zero, tayanch kompetensiya insonning butun hayoti davomida kechadigan ijtimoiylashuv jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Shaxs jamiyatda yashar ekan, u doimiy ravishda ijtimoiy munosabatlarga kirishadi, turli rollarni bajaradi va mavjud ijtimoiy me'yorlarga moslashib boradi. Shu bois tayanch kompetensiyani rivojlantirish nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatga ham ega.

Tayanch kompetensiya — shaxsning turli hayotiy, ijtimoiy, kasbiy va ta'limiy vaziyatlarda samarali harakat qila olishini ta'minlaydigan umumiy kompetensiyalar majmuasidir. U bir nechta ijtimoiy kompetensiyalar bilan bog'liq holda shakllanadi.

Masalan, tayanch kompetensiyalar tarkibiga quyidagilar kiradi:

Kommunikativ kompetensiya — boshqalar bilan samarali muloqot qilish, fikrini aniq ifodalash, tinglash va tushunish.

Ijtimoiy faollik kompetensiyasi — jamiyat hayotida faol ishtirok etish, mas'uliyatni his qilish, jamoada ishlash.

O'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi — mustaqil o'qish, o'z ustida ishlash, tanqidiy fikrlash.

Axborot bilan ishlash kompetensiyasi — ma'lumot izlash, tahlil qilish, saralash va undan to'g'ri foydalanish.

Birinchi belgi optimizm va o'z-o'zini samaradorlik hissi bilan bog'liqdir. Ushbu xususiyatni shaxsning o'z kuchiga ishonchi sifatida izohlash mumkin. Bunda inson o'z bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini, shuningdek, shaxsiy maqsadlariga erishish imkoniyatini ijobiy baholaydi. Muvaffaqiyatlar odatda shaxsiy sa'y-harakat natijasi sifatida qabul qilinadi, muvaffaqiyatsizliklar esa vaqtinchalik tashqi omillar yoki noqulay sharoitlar bilan izohlanadi. O'ziga nisbatan barqaror ijobiy munosabat shaxsning o'zini kamsitishiga, shuningdek, boshqalarga nisbatan tahqirlovchi munosabatda bo'lishiga yo'l qo'ymaydi.

Ikkinchi muhim xususiyat - ochiqlikdir. Shaxs o'z istaklari, his-tuyg'ulari, iltimoslari, talablari va e'tirozlarini yashirmasdan, bevosita va birinchi shaxs nomidan ifodalaydi. Buyruq, maslahat, ko'rsatma yoki baholovchi fikrlar "Men-bayonot" shaklida beriladi. Bunday muloqot usuli suhbatdoshda keskin qarshilik uyg'otish ehtimolini kamaytiradi, tushunmovchilik va noto'g'ri talqinlarning oldini oladi. Psixologik adabiyotlarda ushbu hodisa kongruentlik, samimiylik, haqqoniylik yoki shaxsning o'ziga mosligi kabi tushunchalar bilan ham ifodalanadi.

Uchinchi belgi spontanlik, ya'ni vaziyatga tabiiy va kechiktirmasdan munosabat bildirishdir. Bunda shaxs muhim suhbat yoki munosabatni ortga surmaydi, yuzaga kelgan kelishmovchiliklarni yashirin qarama-qarshilik, fitna yoki ziddiyat orqali emas, balki ochiq va samimiy muloqot vositasida hal etishga intiladi. Atrofdagilarning turli xatti-

harakatlariga nisbatan vaziyatga mos, o'z vaqtida va adekvat javob qaytarish ushbu xususiyatning asosiy ko'rinishidir.

To'rtinchi xususiyat qabul qilish bilan tavsiflanadi. Boshqa insonlarning ochiq, tabiiy va o'rinli fikr hamda harakatlari, ularning mazmuni ijobiy yoki salbiy bo'lishidan qat'i nazar, jiddiy qabul qilinadi. Shaxs o'z ichki munosabatini yashirmagan holda, bunday fikr va harakatlarga mos javob beradi. Shu bilan birga, samimiy, ochiq va tabiiy munosabatlar qo'llab-quvvatlanadi.

Mazkur ishonchli xulq-atvorning axloqiy mohiyati shundan iboratki, turli insonlarning ehtiyojlari, qarashlari va huquqlari o'zaro farqli bo'lishi tabiiy hol sifatida tan olinadi. Ushbu farqlar eshitiladi, e'tiborga olinadi hamda ularni qondirish, tan olish yoki himoya qilishning barcha tomonlar uchun maqbul yo'llari izlanadi.

O.V. Solodyankina⁵ esa maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy kompetentligini jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor me'yorlari va qoidalarini ongli ravishda qo'llay olish qobiliyati sifatida izohlaydi. Uning fikricha, ushbu kompetentlik bolaning kattalar va tengdoshlarga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi []. Mazkur talqinda tayanch kompetensiya bola ijtimoiylashuvi jarayonini tavsiflovchi ko'rsatkichlardan biri sifatida qaraladi.

“Ilk qadam” davlat o'quv dasturida 6–7 yoshli bolalar uchun bir nechta asosiy tayanch kompetensiyalar ajratib ko'rsatiladi. Ular jumlasiga kommunikativ kompetensiya, o'yin kompetensiyasi, ijtimoiy kompetensiya va bilish kompetensiyasi kiradi. Ushbu kompetensiyalarning har biri bolaning umumiy rivojlanishida alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi [].

Kommunikativ kompetensiya bolaning turli vaziyatlarda muloqotga kirisha olishi, o'z fikrini tushunarli ifodalashi, suhbatdoshini tinglashi va nutqiy vositalardan maqsadga muvofiq foydalanishi bilan belgilanadi. Maktabgacha yoshdagi bola uchun muloqot nafaqat axborot almashish vositasi, balki ijtimoiylashuv, o'zini namoyon etish va atrofdagilar bilan munosabat o'rnatishning muhim shaklidir. Shu sababli kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi bolaning tengdoshlari va kattalar bilan samarali hamkorlik qilishi, savol-javob jarayonida faol ishtirok etishi, o'z ehtiyoj va his-tuyg'ularini to'g'ri ifodalashi uchun zarur pedagogik shart hisoblanadi.

O'yin kompetensiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyat turi bo'lgan o'yin jarayonida shakllanadi. Bola o'yin davomida o'z tajribasini, tasavvurini, egallagan bilim va ko'nikmalarini ijodiy tarzda qo'llaydi. Shu bois o'yin kompetensiyasi faqat o'yin faoliyatini tashkil etish bilan cheklanmay, balki bolaning ijtimoiy, bilish, nutqiy va emotsional rivojlanishiga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi.

5 Солодянкина О. В. Социальное развитие ребенка дошкольного возраста. – 2006.

Ijtimoiy kompetensiya 6–7 yoshli bolaning jamiyatda qabul qilingan axloqiy meʼyorlar, xulq-atvor qoidalari va ijtimoiy munosabatlar tizimiga moslashishini taʼminlaydi. Bilish kompetensiyasi esa bolaning atrof-muhitni anglash, kuzatish, taqqoslash, savol berish, sabab-oqibat aloqalarini tushunish va oʻzlashtirgan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qoʻllay olish qobiliyati bilan bogʻliqdir. 6–7 yoshli bolada bilishga boʻlgan qiziqish tabiiy ehtiyoj sifatida namoyon boʻladi. Pedagogik jarayonda ushbu ehtiyojni qoʻllab-quvvatlash orqali bolaning mustaqil fikrlashi, mantiqiy xulosa chiqarishi, elementar matematik tasavvurlari va tadqiqotchilik faolligi rivojlanadi. Bilish kompetensiyasi bolaning keyingi taʼlim bosqichida muvaffaqiyatli oʻqishi uchun zarur intellektual zamin yaratadi.

6–7 yoshli bola oʻz “Men”ini anglay boshlaydi, oʻz imkoniyatlari, istaklari va ehtiyojlarini tushunishga intiladi. Shu bilan birga, u atrofdagilarning kayfiyati, munosabati va his-tuygʻulariga eʼtibor qaratadi. Mazkur jarayon bolaning emotsional barqarorligi, oʻzini tutish madaniyati va ijtimoiy moslashuvchanligini rivojlantiradi. Nutq, muloqot, oʻqish va yozishga tayyorgarlik sohasi kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bu yoʻnalishda bola nutqni tinglab tushunish, soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilish, grammatik jihatdan toʻgʻri gap tuzish, oʻz fikrini izchil bayon qilish, badiiy matnlarni idrok etish, soʻzning tovush va boʻgʻin tuzilishini farqlash hamda yozuvga tayyorgarlik koʻnikmalarini egallaydi.

Ijodiy rivojlanish sohasi bolaning tasavvuri, estetik didi, badiiy faoliyatga qiziqishi va yaratuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Rasm chizish, qoʻshiq kuylash, raqs, sahnalashtirish, qurish-yasash va boshqa ijodiy faoliyat turlari orqali bola oʻz his-tuygʻularini ifodalaydi, mustaqil gʻoya ilgari suradi va uni amalda bajarishga harakat qiladi. Ijodiy kompetensiya bolaning tashabbuskorligi, erkin fikrlashi, obrazli tasavvuri va oʻziga xos yondashuvini rivojlantiradi.

Dasturda belgilangan tayanch kompetensiyalar oʻzaro bogʻliq pedagogik tizimni tashkil etadi. Kommunikativ kompetensiya bolaning muloqotga kirishish imkoniyatlarini kengaytirsa, ijtimoiy kompetensiya uning jamoadagi xatti-harakatini tartibga soladi. Bilish kompetensiyasi atrof-muhitni anglash va oʻquv faoliyatiga tayyorlanishga xizmat qilsa, oʻyin kompetensiyasi barcha rivojlanish sohalarini tabiiy faoliyat shaklida birlashtiradi. Shu sababli mazkur kompetensiyalarni alohida emas, balki integrativ yondashuv asosida shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Ijtimoiy salohiyatga ega boʻlgan bola yangi muhitga tez moslashadi, oʻzini tutishning maqbul usulini tanlay oladi, oʻz imkoniyatlari chegarasini biladi, yordam soʻrashni va uni koʻrsatishni uddalaydi, boshqalarning xohish-istaklarini hurmat qiladi, tengdoshlari va kattalar bilan birgalikdagi faoliyatga qoʻshila oladi. U oʻz xatti-harakati bilan boshqalarga xalaqit bermaydi, oʻzini tiya biladi va ehtiyojlarini maqbul tarzda ayta oladi.

Ijtimoiy salohiyatli bola nomaqbul muloqotdan qochishga qodir. U boshqa odamlar orasida o'z o'rnini his qiladi, atrofdagilarning unga bo'lgan turlicha munosabatini anglaydi, o'z xulq-atvori va muloqot uslublarini boshqara oladi [198].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy salohiyatning shakllanganligi ularning maktab ta'limi sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashishiga shubhasiz ta'sir ko'rsatadi.

Y.A.Lebedev rahbarligidagi mualliflar jamoasi tomonidan nashr etilgan "Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy o'ziga ishonchni rivojlantirish" nomli qo'llanmada ijtimoiy kompetentli xulq-atvorning quyidagi tarkibiy qismlari keltirilgan: "yo'q" deya bilish; o'z istak va talablarini ifoda eta olish; samarali muloqot ko'nikmalariga egalik: aloqa o'rnatish, suhbatni boshqara bilish va yakunlay olish; ijobiy va salbiy his-tuyg'ularni birdek izhor eta olish. Shuningdek, qo'llanmada ijtimoiy kompetentli xulq-atvorni tavsiflovchi omillar ham sanab o'tilgan:

1. Iroda namoyon eta olish, mustaqil qaror qabul qilish. Refleksiyaning bir ko'rinishi sifatida vaziyatning barcha oqibatlarini oldindan ko'ra bilish.

2. Oqilona asoslangan xulq-atvorni tanlash: ijtimoiy ishorani tushunish va to'g'ri qabul qilish; ijtimoiy boshqaruv mexanizmlari tamoyillarini tanib bilish (bunda o'z xatti-harakatini tanqidiy va refleksiv kuzatish, baholash ko'nikmasi nazarda tutiladi); o'z holatini nazorat qilish va boshqalar bilan muloqotda ijtimoiy qo'rquvdan xalos bo'lish.

3. To'sqinlik qiluvchi his-tuyg'ularni (nafrat, tajovuz, g'azab) boshqara olish, ularni samarali xulq-atvor shakliga o'tkazish, xulq-atvorni qiyinlashtiruvchi omillarni aniqlab, ularni bartaraf etish.

4. O'zini namoyon etuvchi xulq-atvorni ko'rsatish va uni tajovuzkorona tarzda yoki boshqalar hisobiga amalga oshirmaslik. Boshqa odamga o'z qarashlari va dalillarini shakllantirish uchun imkoniyat berish.

5. Maqto'vni to'g'ri idrok etish va talqin qilish. Boshqalar bilan muloqotda o'ziga beriladigan bahoni pasaytirmaslik ham, oshirib yubormaslik ham.

Ziddiyatli yoki shunga yaqin vaziyatni aniqlay olish. Ziddiyatli vaziyatni bashorat qilish va to'g'ri baholash bilan birga uni bartaraf etish strategiyasini ishlab chiqish, turli da'volarni qondirishning xilma-xil imkoniyatlarini izlash".

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.Babayeva, D. R., Djamilova, N. N., & Xalilova, D. F. (2022).
- 2.Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari. O'quv qo'llanma/-T:." Ilm ziyo zakovat.
- 3.Boyatzis R. E. Rendering unto competence the things that are competent. – 1994.

4.Elkonin D.B. Detskaya psixologiya. – Moskva

5.Kadirova R.M. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning omillari (o'quv qo'llanma). -T.: TDPU, 2002

6. Komilova D.A. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish texnologiyalari: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 13.00.08 – Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent, 2025. – 52 b.

